

Тема: Гендерна соціалізація

До ключових понять гендерної теорії належить гендерна соціалізація — процес, в ході якого особа опановує відповідні до статі гендерні ролі. Гендерно-рольова поведінка людини має свою історію. Гендерні ролі не виникають одразу з народженням дитини, вони розвиваються залежно від багатьох умов і чинників протягом людського життя. Цей розвиток має свої закономірності та суперечності. Від нього залежить характер життєвого сценарію людини, стиль життя та стратегії поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях. Процес розвитку гендерних ролей, як соціально зумовлених моделей статевої поведінки і статево-рольової поведінки, відбувається в контексті досить важливого для життя особистості процесу, який називається соціалізацією, одним із найістотніших складників якої є рольова, зокрема й гендерно-рольова (чи гендерна), соціалізація. За більшістю означень, соціалізація особистості — це засвоєння людиною суспільного досвіду, суспільних норм і цінностей. Одним з основних складників соціалізації людини є засвоєння нею соціальних ролей. В соціальних ролях закріплені норми та правила соціальної поведінки у вигляді рольових експектацій, тобто нормативних вимог до виконання соціальних ролей. Рольова поведінка — це найважливіший вид соціальної поведінки, а соціальні ролі — це засіб входження особистості в групу, в соціум, форма соціальної адаптації та особистісного самовираження водночас. Особливості рольової соціалізації полягають не лише в засвоєнні суспільних очікувань щодо соціальних ролей, а й у рольовому розвитку особистості, тобто формуванні психологічних ролей, як соціальних, так і особистісних, міжособистісних, характерних, життєвих тощо. Гендерно-рольова соціалізація — це засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань щодо цих ролей, а також гендерний розвиток особистості, тобто формування психологічних характеристик, які відповідають гендерним ролям. Статеві та гендерні ролі мають надзвичайно велике значення для нормальної соціалізації особистості серед безлічі засвоюваних людиною ролей. Ці ролі тісно пов'язані з

усвідомленням себе представником певної статі та з нормативами поведінки, характерної для представників цієї статі. Статеві та гендерні ролі тісно пов'язані зі статевою й гендерною ідентичністю особистості. Гендерна соціалізація має низку особливостей і специфічних труднощів у чоловіків та жінок. Від самого народження дитина потрапляє в соціальне оточення, яке задає безліч стереотипів гендерно-рольової поведінки. Змалку дитина чує від своїх батьків, вихователів: “Це не гарно, це не личить дівчинці (хлопчиків)”;

“Не плач, хлопчики не плачуть! ”; “Не бийся, дівчатка так не поводяться! ”. З першими проявами усвідомлення себе представником певної статі дитина пов'язує це з цілою низкою ознак: з одягом, правилами поведінки, проявами почуттів (чи заборонами на них). На природні диференціально-психологічні відмінності між статями накладаються моделі чоловічих і жіночих ролей, наявних у суспільній свідомості, часом не маючи нічого спільного зі справжніми психофізіологічними статевими різницями. Ці суспільні моделі існують не просто як система поглядів на норми гендерно-рольової поведінки. Вони діють як соціальні експектації, очікування, відіграють активну роль у формуванні соціальної поведінки людини. Якщо реальна поведінка не збігається з нормативами, то суспільство здійснює певний тиск на свідомість людини, використовує певні санкції. Інколи ці санкції є досить жорсткими (в архаїчних суспільствах за порушення статево-гендерної ідентичності та інші відхилення від суспільних стандартів винних карали вигнанням або навіть суворішими покараннями), проте в сучасному суспільстві подібні санкції носять переважно психологічний характер: осуд, негативні оцінки тощо. Як результат – людина переживає почуття провини, сором, внутрішні чи зовнішні рольові конфлікти. Щоб уникнути неприємних переживань, людина прагне задовольнити суспільні очікування, засвоюючи більш-менш адекватні суспільним вимогам форми гендерно-рольової поведінки. Отже, суспільні стереотипи стосовно жіночих і чоловічих гендерних ролей здатні впливати на гендерний розвиток людини, накладаючи багато обмежень на їх самореалізацію [3]. Процеси гендерно-рольової соціалізації чоловіків і жінок

мають багато відмінностей. Для жінки, згідно з історично сформованими патріархальними стереотипами, які, попри суспільний прогрес, ще трапляються, переважає орієнтація на сім'ю та сімейні цінності, ведення домашнього господарства тощо. Для чоловіка, згідно з тими ж стереотипами, нормативно бажаною є більша активність поза межами сім'ї: професійна діяльність, суспільна активність. Недаремно існує приказка, що “для жінки сім'я – це друга робота, а для чоловіка робота – це друга сім'я”. Згідно з таким розмежуванням важливою умовою самореалізації для жінки вважається успішний і вчасний шлюб. Жінка, яка не створила сім'ї, суспільною думкою оцінюється як невдаха, її називають “старою дівою”. Чоловіка, який ніколи не одружувався, ніхто не називає невдахою, і для нього немає відповідного прізвиська. З іншого боку, успішність самореалізації чоловіка пов'язується з його кар'єрою, часто зі статусом у суспільстві. Якщо з віком чоловік не здобув професійних досягнень, це також може вважатися рівнозначним його життєвому неуспіхові. Такі стереотипи впливають на свідомість дитини, що тільки починає шлях у суспільному житті. Отож дівчатка часто виростають із переконанням, що вони не зможуть бути такими ж цінними працівниками в професійній сфері, як чоловіки, що впливає на самооцінку і певною мірою “виправдовує” той факт, що серед жінок дуже мало лідерських ролей (тим менше, чим вищий статус такої ролі). За результатами деяких досліджень, дівчатка в школі мають нижчі оцінки з математики, ніж хлопчики, не тому, що в них гірші математичні здібності, а тому, що мають занижену самооцінку в цій сфері і стикаються з відповідними очікуваннями педагогів. Якщо врахувати, що існують цілком реальні соціальні й економічні умови, що закріплюють таку асиметрію, стає цілком зрозумілим, що є серйозні соціальні проблеми, пов'язані з соціально-психологічною та рольовою самореалізацією жінок. Ці проблеми стали підґрунтям виникнення численних феміністичних рухів, що мали на меті подолати ці труднощі. Однак не слід вважати, що на труднощі гендерної соціалізації наражаються лише жінки. Хлопчик у процесі гендерного розвитку стикається з численними проблемами, насамперед

пов'язаними з визнанням в оточенні однолітків, з лідерством, суперництвом тощо. Якщо для дівчинки проблема лідерства полягає в тому, що вона, з погляду суспільних стереотипів, не повинна до нього прагнути, то для хлопчика – навпаки. Суспільна думка змушує хлопчика вважати лідерство невіддільною цінністю свого буття. Чоловік, не реалізований у сфері лідерства, тією ж громадською думкою вважається менш компетентним, ніж чоловік з високим соціальним статусом, інколи – навіть невдахою. Ця думка нерідко тисне на свідомість, змушує відмовлятися від покликання на користь сходження шаблями влади. Для хлопчика прагнення відповідати взірцям маскулінності (крім влади, це необхідність бути сильним, хоробрим, компетентним, емоційно стриманим тощо) є не стільки внутрішньою потребою, скільки суспільною нормою, і невідповідність їй спричинює критичніше ставлення до нього, ніж для дівчинки – невідповідність стандартам фемінності. Особливі вимоги висуваються до чоловіка в сфері інтимних стосунків, наприклад, завжди мати потенцію (для порівняння – жінка таких проблем практично не має). Як результат усіх перерахованих проблем – безліч стресових ситуацій, у які потрапляє чоловік, внутрішні конфлікти, неврози, проблеми зі здоров'ям тощо. Невідповідність суспільним нормам, що висуваються до гендерних ролей, та відповідним цінностям створює численні суперечності між гендерними ролями людини, її гендерною ідентичністю та соціальними очікуваннями до стандартів гендерних ролей. Такі суперечності проявляються як різноманітні гендерно-рольові конфлікти особистості. Гендерно-рольовий конфлікт найчастіше відбувається як суперечність між суспільними стереотипами гендерної ролі (тобто традиційними уявленнями про гендерну роль) і реальними потребами людини. Наприклад, є стереотип, згідно з яким чоловіки повинні проявляти невисоку емоційність і самі справлятися з власними емоційними проблемами. Якщо чоловік слідує стереотипу, в нього виникає внутрішній гендерно-рольовий конфлікт, вступаючи в суперечності з власними потребами в емоційних проявах і психологічній підтримці; якщо поведінка чоловіка йде всупереч стереотипам,

він ризикує ув'язатися в зовнішній гендерно-рольовий конфлікт з найближчим оточенням, яке може вважати його недостатньо мужнім. Відчуваючи на собі тиск цього та інших стереотипів, чоловік постійно перебуває в стані гендерно-рольового стресу. Типовими для чоловіка способами реагування на депресію є ігнорування проблеми й алкоголь. Це є, наприклад, однією з причин того, що на сеанси психотерапевтів і в терапевтичні групи приходять в 5 разів менше чоловіків, ніж жінок (приблизно такі ж цифри наводяться майже у всіх зарубіжних дослідженнях). Водночас реальна потреба в психологічній допомозі в чоловіків не менша, ніж у жінок, про що свідчить, наприклад, високий відсоток самогубств серед чоловіків, коротша, ніж у жінок, тривалість життя, значний процент саме чоловіків серед пацієнтів психіатричного стаціонару тощо. Дослідник гендерно-рольового конфлікту О'Ніл вважає однією з найістотніших характеристик чоловічих гендерних ролей "страх фемінності", який проявляється в гомофобії (страхові проявляти форми поведінки, властиві гомосексуалістам), обмеженні емоційності й інших проявах гендерних стереотипів. Для жінок найтипівіші форми гендерно-рольового конфлікту пов'язані з суспільними стереотипами про менші, ніж у чоловіків, професійні можливості, про нижчі лідерські здібності жінки, що створює для них значні труднощі професійної самореалізації. Ще одним стереотипом, що заважає жіночій самореалізації, є стереотип про те, що домашнім господарством повинна займатись переважно жінка. Слідуючи цим стереотипам, жінки часто мають подвійне навантаження, одночасно працюючи, ведучи домашнє господарство та виховує дітей. Як результат – в них виникають серйозні суперечності у виконанні професійних і сімейних ролей, вони потрапляють у ситуації рольового конфлікту та рольового перевантаження. Суспільні стереотипи також висувують вищі вимоги до зовнішності жінок, порівняно з чоловіками. Обов'язок постійно привабливо виглядати, посилений засобами масової інформації, рекламою, кінопродукцією, суперечачи життєвим реаліям, може стати джерелом гендерно-рольових конфліктів. Існує багато агентів гендерної соціалізації,

серед яких на першому місці знаходиться сім'я, система батьківських впливів на дитину, стиль сімейного виховання. На гендерний розвиток і гендерну самореалізацію істотно впливають власні гендерні стереотипи та цінності батьків, їхні життєві сценарії, характер стосунків у подружжі та між батьками й дітьми. Мабуть, з усіх сфер соціального життя людини сім'я є такою соціальною інституцією, в якій сутність гендерних стосунків проявляється найбільше. Можна без перебільшення сказати, що сім'я – це горнило формування гендеру. Від того, яка система гендерних стосунків склалася в сім'ї, які гендерні стереотипи панують у системі її уявлень про чоловічі та жіночі функції й ролі, залежить формування гендерних ролей дітей, розвиток їхньої гендерної ідентичності. Гендерні ролі батьків – найперший зразок гендерної поведінки для дітей, які часто будують власну гендерну ідентичність згідно з батьківськими моделями життя. Інколи життєвий сценарій дітей повторює сценарії батьків, тому що в ранньому дитинстві маленька людина вирішила: “Буду таким, як тато (або такою, як мама)”. Діти багато в чому копіюють ставлення батьків один до одного, формуючи стиль стосунків з протилежною статтю. Якщо досвід батьківських гендерних ролей обмежений чи недостатній (наприклад, у неповній сім'ї чи коли дитина виховується без батьків), це призводить до прогалин у гендерному розвитку особистості дитини. Такі діти часто не отримують повноцінного досвіду міжгендерних стосунків, що може позначитись на формуванні гендерних ролей та гендерної ідентичності, спричинити проблеми при створенні в майбутньому власної сім'ї та у вихованні дітей. З іншого боку, навіть у повних сім'ях є багато проблем, які негативно позначаються на гендерній соціалізації дітей. Авторитарність виховання, насильство й жорстокість у сім'ї призводять до численних деформацій гендерного розвитку, формують такі гендерні ролі, в яких закріплюються суспільні гендерні стереотипи, гендерна нерівність та інші викривлення гендерної структури суспільства. 146 Основи теорії гендеру Сімейні традиції втілюються в такій формі групової свідомості, як сімейні міфи, що є метафоричною формою вираження сімейних стереотипів. Мало

того, родина – це саме та соціальна інституція, що є носієм суспільних гендерних стереотипів, які матеріалізуються у формі сімейного міфу. Сімейний міф – це система добре інтегрованих вірувань, що їх поділяють всі члени родини, стосунків між ними та їхнього взаємного становища в сім'ї і щодо яких не виникає сумніву в членів сім'ї, попри явні ознаки їх розходжень з дійсністю. Міф інколи схожий на казку, адже він легко обіцяє сімейне щастя, наприклад: “От вийду заміж – і стану щасливою (успішною, багатою тощо)”, тобто щось на зразок: “Приїде принц на білому коні...”. Деякі міфи регулюють стосунки між членами родини, наприклад: “У шлюбі партнери повинні бути якомога меншими егоїстами і завжди думати про інтереси іншого”; “Коли все йде не так, потрібно знайти винного”; “Хороші сексуальні стосунки неминуче приводять до доброго шлюбу”. У кожному міфі є частка істини. Вони ніколи не є зовсім безглуздими. От чому так хочеться в них вірити. Проте міф часто відіграє негативну роль, оскільки містить спотворене, обмежене, часто абсолютизоване відбиття дійсності, а також є джерелом сімейних проблем. Часто члени родини замість розв'язання сімейної проблеми всіма силами прагнуть підтримувати цей міф. Один із найпоширеніших сімейних міфів стосується розподілу обов'язків у сім'ї, згідно з яким все домашнє господарство повинна вести жінка. Він фактично закріплює гендерну нерівність, що веде свою традицію ще від патріархальної сім'ї. Проте не слід гадати, що є лише одна модель гендерної нерівності, яка полягає в домінуванні чоловіка та підкореній позиції жінки. Існує й інша модель, зовні протилежна, але по суті подібна до першої. Протидіючи гендерній нерівності, що втілилася в моделі “сильний чоловік – слабка жінка”, жінка обирає іншу рольову позицію – “сильної”, не усвідомлюючи, що ця позиція може бути стійкою лише в комплементарній парі “сильна жінка – слабкий чоловік”. Партнером такої жінки справді виявляється “слабкий чоловік” (принаймні він таким є в сім'ї), оскільки сильних вона уникає. У результаті до рольового перевантаження, яке Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності 147 переживає жінка, працюючи й ведучи домашнє

господарство, додається ще одна роль – “глави сім’ї”, що ускладнює й без того складне становище жінки. Такі ситуації часто трапляються в родинах алкоголіків, де ця проблема загострюється найбільше. Жінка, що має чоловіка-алкоголіка, не тільки веде господарство та виховує дітей, не лише працює, а й приймає всі важливі рішення щодо сімейного життя, фінансово утримує сім’ю і чоловіка, який пропиває все, що заробляє, й живе, паразитуючи на своїй дружині. Роль “сильної жінки” не є винятковим надбанням сучасності, вона має історичні корені. Варто пригадати хоча б такий сюжет української культури, як відомий дует Одарки й Карася з опери С. С. Гулака-Артемівського “Запорожець за Дунаєм”: сильна і владна жінка, що фактично відіграє роль глави родини, енергійно сперечається з безвідповідальним чоловіком, що віддає перевагу випивці, а не розв’язанню якихось сімейних проблем. Можна також навести думку деяких істориків, згідно з якою Запорізька Січ, крім виконання завдань воєнізованої самооборони українського народу, була своєрідною “чоловічою вольницею”, куди чоловіки тікали з родини від виконання сімейних обов’язків. Іншим сюжетом цього ж боку проблеми є ситуація, коли авторитарна “сильна” жінка в боротьбі за владу з власним чоловіком дістає “піррову” перемогу, заганяючи чоловіка “під каблук”, а потім пожинаючи плоди того, що є дружиною “підкаблучника”. Є родини, які страждають від деспотії жінки: такі ситуації описані в літературі всіх народів (зокрема й українських), фольклорі та дитячих казках, які пронизані історіями про злих мачух, матерів і бабів. Одним із характерних прикладів є казка про Попелюшку. Одним із небезпечних наслідків авторитарного жіночого виховання є те, що, як відомо, серед чоловіків, котрі скоїли сексуальні злочини (особливо серійні, з маніакальним компонентом), є чимало таких, які в дитинстві потерпали від знущання (зокрема й фізичного) жорстокої й авторитарної матері. Ці приклади наголошують, що жертвами гендерної нерівності є не лише одні жінки, так само як не лише ті, хто опиняється в підкореній позиції. Від гендерних суперечностей страждають усі, хоч далеко не всі це усвідомлюють, оскільки жодна позиція автори-

Основи теорії гендеру тарних відносин не має нічого спільного з дійсною свободою, незалежністю від сценаріїв, автономією та справжньою гендерною самореалізацією. Крім сім'ї, на особливості гендерної соціалізації впливають багато інших офіційних і неформальних інституцій. Фактично всі соціальні групи та відносини, в яких перебуває людина, дають особистісний досвід, який так чи інакше впливає на її гендеру ідентичність. Велике значення для гендерного розвитку має система громадського виховання, передусім – школа. Залежно від того, які цінності прищеплює школа молодому поколінню, формуються ті чи інші гендерні ролі, гендерні сценарії чи інші моделі гендерної поведінки або стосунків статей. Безліч проблем, від яких потерпає сучасна школа, не можуть не позначитись на гендерному розвитку учнів. Зокрема, педагогіка є високофемінізованою професійною галуззю, що здатна спричинити дисгармонійний розвиток гендерних ролей дітей. Вчитель – це, безумовно, зараз не найпрестижніша професія; її часто обирають не за покликанням. А вчитель невдаха, який не зумів знайти себе в іншій сфері, навряд чи здатний виховати успішних чоловіків і жінок. Ще однією проблемою школи є її традиційно авторитарний характер: учителями часто стають люди, які мають підвищену потребу домінувати, підкорювати інших. Це також не може не позначитись на гендерному розвитку дівчаток і хлопчиків. Проблеми та суперечності гендерного розвитку й гендерної соціалізації є причиною багатьох гендерних дисгармоній. Ми вже згадували про гендерно-рольові конфлікти, які є досить серйозними соціальними, соціально-психологічними та психотерапевтичними проблемами, пов'язаними не лише з особистісною та соціальною самореалізацією чоловіків і жінок, а й з соціальною та психологічною підтримкою сім'ї, з вихованням дітей і самореалізацією юного покоління, з психологічним здоров'ям нації загалом. Потрібна система заходів для їх розв'язання: розвиток гендерної освіти, підвищення гендерно-рольової компетентності жінок і чоловіків тощо. Крім гендерно-рольового конфлікту, який так чи інакше наявний в усіх інших формах гендерно- Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності

149 рольових дисгармоній, є багато психологічних проблем, пов'язаних з труднощами та порушеннями гендерного розвитку людини. Серед різних видів гендерно-рольових дисгармоній слід назвати гендерно-рольовий інфантилізм та гендерно-рольову недостатність. Гендерно-рольовий інфантилізм – це невідповідність гендерної ролі віковій стадії гендерного розвитку, заміна або компенсація одних ролей іншими, що відповідають більш ранньому періоду життя. Це проявляється в переважанні дитячих форм гендерно-рольової поведінки, наприклад: у сфері сімейних ролей роль “чоловіка” (чи “жінки”) замінюється роллю “дитини”. Гендерно-рольова недостатність проявляється в двох основних формах – гендерно-рольовий дефіцит та атрофія гендерної ролі. Гендерно-рольовий дефіцит – це затримка гендерно-рольового розвитку, блокування важливих потреб у рольовому розвитку, внаслідок чого гендерна роль не формується або розвивається частково. Рольовий дефіцит може розвиватись тоді, коли гендерні ролі прямо чи ні заборонялися в дитинстві, не заохочувалися, або наражалися на негативну оцінку значущого соціального оточення. Наприклад, внаслідок того, що в дівчинки не підтримували прояви чуттєвої жіночності, в неї не розвинулась роль “коханки”. Атрофія гендерної ролі – це втрата роллю її функціональних особливостей, скорочення сфер застосування в результаті обмеження рольової поведінки, тривалого перебування гендерної ролі в латентному вигляді тощо. Атрофія ролі виникає тоді, коли внаслідок соціальних причин виконання гендерних ролей унеможлиблюється. Скажімо, після тривалого ув'язнення людина частково чи повністю може втратити таку гендерну роль, як “шлюбний партнер”. Гендерно-рольові ідентичність та поведінка особистості може виходити за межі суспільних, статистичних, а часом і клінічних норм. Можна говорити про такі порушення в сфері статевих і гендерних ролей, як статеві девіації чи статеві дисгармонії. Статеві девіації – це відхилення від нормативів статевих і гендерних ролей. Девіації статевих і гендерних ролей можуть бути як позитивними, так і негативними. Зміни характеру гендерних ролей, коли форми поведінки чоловіка та жінки, що були

неприпустимими на попередніх історичних етапах, але вважаються традиційними на теперішньому, можна віднести до прогресивних. Інші девіації, не прогресивного характеру, розглядаються як дисгармонійні, інколи навіть як патологічні, хоча межі їх прийнятності суспільною думкою не залишаються сталими і змінюються в бік більшої терпимості. Рольові девіації можна проілюструвати прикладами так званої інверсії статевих і гендерних ролей, тобто зміною компонентів чоловічих та жіночих ролей на протилежні, заміною одних іншими – повною (транссексуалізм) і частковою (гомосексуалізм і трансвестизм). Гомосексуалізм вважається одним з найпоширеніших випадків таких девіацій. Він проявляється як інверсія спрямованості статевих почуттів, зміна об'єкта цих почуттів (замість представника протилежної статі об'єктом почуття стає людина тієї ж самої статі). Гомосексуалізм, як правило, не призводить до глибинних змін статевої ідентичності, тобто чоловіки продовжують усвідомлювати себе чоловіками, а жінки – жінками. Проте це вважається відхиленням від традиційних статеворольових норм, хоча в цьому питанні немає цілковитої одностайності, є думки, згідно з якими гомосексуалізм слід вважати варіантом норми. Такі погляди поширюються на заході, що відбилося в психотерапевтичних нормах, згідно з якими психолог не має права розглядати гомосексуальність клієнта як патологію і намагатись “вилікувати” його, якщо цього, власне, не просять. Сучасна наука ще не знайшла пояснення природи й походження гомосексуалізму. Існують думки, що, крім глибинних психологічних причин, є соціальні та соціально-психологічні, наприклад, хронічні конфлікти з особами протилежної статі, труднощі гендерної самореалізації, розчарування в коханні, зрада, а інколи навіть приклад однолітків, своєрідна форма соціального протесту проти стереотипів суспільства, навіть мода. Існують гіпотези про те, що на виникнення гомосексуалізму може впливати ранній сексуальний досвід, наприклад, якщо хлопчик зазнав сексуального насилля з боку дорослого чоловіка. Трансвестизм і транссексуалізм – це такі види гендернорольових дисгармоній, які безпосередньо стосуються зміни ста-

Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності 151 твої та гендерної ідентичності. Вони не обов'язково пов'язані з функціональними й органічними розладами статевої сфери. Трансвестизм – це легша форма порушення гендерної ідентичності, що проявляється в прагненні грати роль протилежної статі, потребі перевдягатися, використовувати ім'я та запозичувати інші рольові атрибути протилежної статі, хоча це не супроводжується повним усвідомленням себе особою іншої статі. Трансвестизм не слід плутати з проявами фемінності чоловіків чи маскулінності жінок, хоча трансвестити часто відповідають таким характеристикам. Існують перехідні, недевіантні прояви часткового запозичення гендерних ролей, які не призводять до значної гендерно-рольової інверсії. Вони часто бувають наслідками відповідного статевого та гендерного виховання, особливо у випадках, коли, наприклад, батьки хотіли мати хлопчика, а народилася дівчинка, чи навпаки. Такі прояви можна спостерігати при виборі професії, коли жінки свідомо обирають професійну діяльність, яка традиційно вважається чоловічою, й навпаки. Транссексуалізм – це повне усвідомлення себе представником протилежної статі. Його вважають однією з найсерйозніших статево-рольових девіацій. Навіть якщо в людини немає ніяких біологічних змін (тобто з біологічного боку людина є цілком здоровою жінкою чи чоловіком), така інверсія статевої ідентичності дає підстави для хірургічної зміни біологічної статі. Статева ідентичність, яка належить до суто психологічної сфери, вважається важливішою, ніж біологічна стать, і людина свідомо йде на операцію, навіть ціною втрати можливості мати в майбутньому власних дітей. Прагнення фізично відповідати психологічній (статевій) ідентичності виявляється навіть сильнішим за материнський чи батьківський інстинкти. Ці та інші випадки порушень у сфері статевих і гендерних ролей неминуче призводять до багатьох статево- та гендерно-рольових конфліктів. Фактично кожен з таких девіацій можна трактувати як внутрішній статево-рольовий конфлікт (між суперечливими компонентами статевих ролей та статево-рольовою ідентичністю) і зовнішній гендерно-рольовий конфлікт

(суперечність між гендерно-рольовою поведінкою та соціальними стереотипами й нормами). Такі проблеми потребують не лише спеці- 152
Основи теорії гендеру фічної допомоги сексолога чи сексопатолога. Рольові конфлікти потребують психологічної допомоги для їх розв'язання. Отже, ми бачимо, що гендерна соціалізація та розвиток гендерної ідентичності особистості – це складні й різноманітні процеси, які підлягають багатьом закономірностям і на їх шляху виникають багато суперечностей, проблем, дисгармоній. Знання цих закономірностей має допомогти уникненню цих проблем і суперечностей розвитку. Це шлях не лише до гармонійності розвитку гендерної сфери людини, а й до гармонійності особистості загалом, до гармонійності її стосунків з особами протилежної статі і з соціальним світом взагалі.

Щодо конкретних механізмів цього процесу існує декілька теорій, що різняться головню за оцінкою міри активності/пасивності самої особи у процесі формування його/її представлень про гендерні ролі. Як стверджує одна з них — теорія соціального конструювання гендера — кожен індивід, обираючи для себе соціальні ролі, перебуває під постійним впливом соціокультурного середовища, звідки й отримує необхідний первинний матеріал — інформацію про усталені і прийнятні для чоловіків та жінок цінності, норми, взірці, моделі поведінки, тощо. Головними чинниками (чи, інакше, «агентами соціалізації») тут зазвичай є сім'я, школа, групи однолітків, так звані «значущі інші» (сусіди, родичі, знайомі), а також засоби масової інформації, які допомагають виокремити з величезного по\$ току інформації ту, яка стосується певних гендерних ознак, оцінити її та засвоїти.

Отже, гендерна соціалізація схожа на гру у конструктор, під час якої особа звідусіль отримує тисячі фрагментів (рис, вчинків, оцінок, манер, реакцій, емоцій), і поступово, шляхом спроб і помилок добирає потрібні та відкидає зайві, допасовує їх одне до одного, поступово вибудовує власний ідеальний образ фемінінності чи маскулінності — конструює свою гендерну ідентичність. І хоч ця захоплююча, пізнавальна і розвиваюча гра може тривати

безкінечно (це ж бо головна пере вага конструктора: усе створене можна розбирати і перебудовувати безліч разів!), та найцікавіший її етап — дитинство. Саме тоді поруч десятки зичливих порадиноків, які з готовністю пояснять правила гри, запропонують готові взірці, підкажуть найпростіший спосіб, похвалять за правильний вибір та покарають за неправильний. Такими порадиниками є батьки та дідусі/бабусі, які своє уявлення про місце жінок та чоловіків в цьому світі надають новому поколінню, і ці уявлення є в основному стереотипними, які відображають гендерну нерівність. Такі «кліше» дітям нав'язують не лише батьки та родичі, чи, може, школа, а й художня література. Психологи вважають, що найперша категорія, в якій дитина усвідомлює власне «я»,— це статева приналежність. В зв'язку з цим деякі вчені вбачають великий ступінь небезпеки у традиційних та авторських дитячих казках, оскільки саме вони закладають цеглини гендерних стереотипів. Детально аналізуючи тексти казок дослідники встановили, що «у своїй більшості вони «конструювали» сильного, домінуючого чоловіка та слабку, залежну, пасивну жінку», сприяючи «створенню патріархальної свідомості». Отож, лягаючи в ліжечко зі своїм дитинчам, щоб на добру ніч йому почитати казок, слід озброїтись різноманітними збірками, аби була можливість ретельно обрати більш менш нейтральні твори. Однак, не лише казки виховують нашу особистість. Різним витворам мистецтва (літературі, кіно, п'єсам) також притаманно знаходитись у мареві гендерних стереотипів. Тут зазвичай чоловіків зображують як героїв, ділових та активних людей, він компетентний, сильний, небагатослівний, зайнятий важливими справами. При цьому жінка, котра знаходиться поряд з ним, зазвичай емоційна, нерозумна, істерична, вередлива, потребує постійної уваги, через неї в нього зриваються важливі справи, він потрапляє в жахливі ситуації, де змушений рятувати і себе, і її, і т. ін. Напевно через це у сучасному суспільстві хлопчики більш стереотипізовані по відношенню до статевих ролей, ніж дівчата, і саме існуючі стереотипи штовхають їх на пасивність, а дівчат — на гіперактивність та домінантність. Хоча їм світить жити у суспільстві, орієнтованим на традиційні

статеві ролі стандарти. На думку вчених, у сучасному суспільстві дівчата з раннього дитинства за вдяки сімейному досвіду, завдяки засобам масової інформації засвоюють необхідність поєднувати жіночу роль з професійною, до того ж питання їх ієрархії залишається відкритим. В той же час чоловічі та професійні ролі представлені як тотожні, оскільки ніякі інші чоловічі прояви практично ніде не описуються. В результаті жіноча роль виглядає не тільки вторинною, але й більш важкою, з подвійним навантаженням. Соціалізація продовжується все життя, і зразки ідеальних жінок та чоловіків пропонують школа та засоби масової інформації.

Посилання:

Гендерна політика в Україні. Методичний посібник для державних службовців, представників органів місцевого самоврядування та ЗМІ. Харків: Райдер, 2007.— 44 с.

П.П. Горностай. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності//Основи теорії гендеру: навчальний посібник
<https://genderindetail.org.ua/library/osvita/osnovi-teorii-genderu-navchalniy-posibnik-134419.html>

•